

КОМУНІКАЦІЯ З ЧУЖИМ (ОГЛЯД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МАРСІАДИ З КІНЦЯ ХІХ ст. ДО ПОЧАТКУ ХХІ ст.)

Анотація. У статті досліджується проблема художньої «проекції» ксенофобії у найвизначніших творах наукової фантастики, присвячених темі Марса. Простежується тенденція наростання в сюжетах агресії та її спад у залежності від політичної ситуації в суспільстві, достовірності знань з астрофізики та інтуїції письменників німецької, англійської, американської, російської, української і польської літератури. Виявлено, яким чином маскультура спрямовувала розвиток літературної Марсіади.

Ключові слова: Чужий, земляни, комунікація, наукова фантастика.

Літературні твори наукової фантастики зазвичай дослідники розглядають [8] як замкнутий на собі художній феномен, що більш-менш вдало прогнозує майбутнє людства. Марсіада понад сто років будить уяву читачів. Особливої актуальності літературним творам про Марс надала подія, що відбулася 6 лютого 2018 року: здійснено вдалий запуск ракети Falcon Heavy, який розпочав нову еру пізнання Всесвіту і реалізації людини в ньому. На електромобілі Tesla манекен Зоряна Людина перемищається у напрямку Марса і Сонця з романами А.Азімова (1920-1992) із циклу «Фундація (Foundation)», 1951-1993), – і цей факт вартий уваги. *Об'єктом* дослідження у статті є фабули науково-фантастичних творів на тему Марса і контакту землян з марсіанами, написаних наприкінці ХІХ, протягом ХХ і на початку ХХІ ст. *Предмет* дослідження полягає в укладанні парадигми найвпливовіших літературних творів Марсіади з метою показати загальну тенденцію: її розвиток, кульмінацію і вичерпання форм маскультури суспільства споживання. З такої постановки предмету і мети дослідження логічно виникають запитання: чому І.Маск вибрав саме твори А.Азімова, а не авторів Марсіади? Це справа естетичного смаку, читацьких уподобань чи фундаментальних засад?

Теоретичною базою дослідження є філософія ідентичності – концепція Чужого Ю.Кристевої. Французька постструктуралістка, пропускаючи тему Чужого крізь власний досвід і вивчаючи планетарну інтеграцію людства, розуміє утопічність запитання: «*Чи зможемо ми тісно й пристрасно жити з іншими, жити інакшими, не вдаючись ні до остракізму, ні до нівеляції?*» [5, с. 7-8], – однак, ставить його і шукає відповіді. «*Не намагатися зафіксувати, оречевити чужість чужинця. Лише до неї доторкнутися, черкнути, не надаючи остаточної структури. Просто окреслити її постійний рух /.../. А також пом'якшити її, ту чужість, постійно повертаючись до неї – але щораз швидше. Втекти від її ненависті й тягаря, позбутися їх не шляхом нівелювання й забуття,*

а шляхом гармонійного прийняття відмінностей, що їх вона припускає і поширює» [5, с. 9].

У творах наукової фантастики на космічну тему проблема комунікації з Чужим є ключовою. Значного осмислення цієї проблеми досягнула Марсіада. Рух планети Марс, котра кожні два роки зближається з планетою Земля і віддаляється від неї, – астрономи назвали «великим протистоянням». Це поняття в астрофізиці однозначне, без експресивної конотації, та художня уява митця відкриває драматичний підтекст, асоціативно підтягує такі синоніми, як: конфлікт, битва, війна. Семантична гра із назвою планети за іменем давньоримського бога війни, із її червоним забарвленням (символ енергетичного піку напруження, афекту) також спрямовувала до мілітаристського дискурсу. З іншого боку, «марсіанські канали», відкриті італійським астрономом Дж.В.Скіапареллі (1835-1910) у 1877 р., підштовхнули інтелектуалів кінця ХІХ – початку ХХ ст. до думки про існування на Марсі розумної цивілізації, котра, ймовірно, гине. Звідси поставав драматичний образ порятунку інопланетної цивілізації. Проте месіанізм вимагає абсолютної чистоти мислення рятівника.

У якому стані знаходилося західноєвропейське суспільство в той час? Приблизно 100 воєн провели з 1871 року по 1914-й Німецька, Британська, Французька, Російська імперії за нові колонії, з метою захоплення природних ресурсів. Перманентні війни загнали європейців до моральної кризи. У психіці людей в стані кризи спрацьовує механізм захисту, описаний З.Фройдом під назвою «проекція». Дія механізму полягає в тому, що неприйнятні бажання особа позначає не як свої власні, а як чужі. На образ Чужого накладають порушення законів гуманного співжиття і відповідальність за насилля. Месіанські інтенції відносно марсіан набирали невротичної амбівалентності – порятунок/поневолення їх/нас. Фактично, відображали спілкування людей зі своїм відчуженим образом або, за К.-Г.Юнгом, з архетипом Тіні.

Марсіаду розпочали в 1897 р. одночасно два автори. Німецький письменник Лассвіц Курд (Carl

Theodor Victor Kurd Laßwitz, 1848-1910) публікує роман «На двох планетах» (*Auf zwei Planeten*, переклад на українську мову здійснив у 2016 р. С.Зубченко) про мирне прибуття марсіан на Землю з метою організувати утопічне суспільство. Отже, за Л.Курдом, марсіани не тільки не потребували допомоги, а навпаки – намагалися порятувати землян. Романіст змальовує привабливу зовнішність марсіан: «*Man hätte ihn für einen alten Mann halten mögen, denn langes, fast weißes Haar flatterte um seine Schläfe. Eine ungewöhnlich hohe Stirn wölbte sich über den großen Augen, deren Pupillen einen tiefen Glanz zeigten. Die Haltung des Körpers aber war frei und leicht. Gewandt bewegte er sich an dem langen Schaltbrett entlang von einem Apparat zum andern, seine Schritte glichen fast einem Gleiten über den Boden. Er war offenbar daran gewöhnt, daß die Schwerkraft*» [13, с.39]. Портрет старця: кризь зіниці великих очей випромінює глибокий блиск, високе чоло, «майже біле» волосся – середнє між сивиною, блонд і сьйвом німбу, – виконаний в культурному кодї ікони святого християнина і «білявої bestii». Контакт з такими особами апіорї можливий, естетика його обумовлює. Проте місія – розвиток людства – наштовхується на опір землян; розпочинається війна, в котрій Англія зазнає повного краху, конфлікт завершується протекторатом високорозвинених марсіан над землянами. Л.Курд міг би поставити фінальну крапку, однак виходить за рамки політичного коду імперії і кидає погляд на людство як таке. Найбільш правдоподібним бачить такий фабульний хід: в екстремальних умовах люди вчаться швидше й ефективніше, модернізують технології марсіан, перемагають їх і укладають мирну угоду як з рівними.

Розвиток з необхідності, під тиском обставин – такі мотиви людського прогресу виявляє Л.Курд, уникаючи як песимізму, так і оптимізму в розглядї цієї проблеми. Чи це був заклик до колоній Deutsches Reich (1871-1918) пожвавити змагальний дух? Ще в 1882 р. розпочало свою діяльність «Німецьке колоніальне товариство», вслід за котрим виникнуть інші подібні організації, що займатимуться «неосвоєними територіями». Обидві світові війни ХХ ст. пройдуть під ідеєю німецького культуртрегерства. Проте утопія Ordnung виявиться насправді Молохом.

Другий автор – англійський письменник Герберт Уеллс (Herbert George Wells, 1866-1946) публікує роман «Війна світів» (*The War of the Worlds*). Обидва фантасти обмінялися у сюжетах «недипломатичними нотами» – саркастичними згадками Англії і Німеччини. Утворилася невидима лінія напруги між романами, точки котрої склалися із тогочасної політики домінування імперії. Звідси й різне бачення Марса. Для німців – це суперцивілізація, що інспірує землян; для британців – старіюча планета, у якої виснажені ресурси, і марсіани прибувають у пошуках...харчів.

Г.Уеллс не без елементів готики натуралістично описував вторгнення марсіан-«восьминогів» до благополучної вікторіанської Англії. Та чекати на портрет Чужого читачеві довелося одну шосту частину роману. Це був спеціальний прийом чи млявість сюжету? І те, і те. Розпізнає марсіан оповідач протягом усього сюжету, але не робить жодної спроби встановити контакт. Нападники, як і натовп цікавих зівак, а пізніше жертв, знаходяться не тільки на дистанції, але і в «комунікативному шумі», «розриві», «паузі». Елементарне питання: «Що вам потрібно?» – не виникало навіть в астронома. Телепатичні здібності марсіан, отже, зайві.

Високорозвинений розум Чужого цілковито підпадає владі його ж шлунку. З протилежного боку, оповідач, священик, артилерист так само демонструють проблеми «свого шлунку», тією чи іншою мірою облагороджених «столовим сріблом» (що і спародіюють брати Стругацькі у «Другому нашесті марсіан»). Отже, основа агресії обох сторін – голод. «*Риб не грїх вбити*» [12], – дійшов висновку пересічний солдат, виправдовуючи насильство.

Запозичаючи образ марсіан з давньогрецької міфології, Г.Уеллс не врахував суттєвого моменту: варіативність міфу діалектично знімала абсолютизм атрибутів будь-якої постаті. Горгона Медуза – зразок для фантаста, була вміщена на егїді Зевса; тим не менше відбувся напад Персея, кривий ніж котрого став символічною опозицією до «непопушної влади». Обидва знаки – егїда і ніж – присутні в еллінській культурі одночасно. У романі Г.Уеллса проявилася естетська мотивація: оскільки вигляд марсіан викликає огиду, то їх усунування є необхідністю, щоб досягнути попереднього стану однорідності. Тобто, спроектували на Чужого власні проблеми і усунули його.

І Л.Курд, і Г.Уеллс завершували твори в душі Просвітництва: люди повинні вчитися, щоб зберегти себе як біологічний вид і щоб перемогти Чужого. Якщо німецький романіст раціоналізував, то англійський – натуралізував цю ідею. У фіналі оповідач описував зруйнований Лондон і мертвих марсіан, дякував Богові за невидимих рятівників людства – бактерії, котрим уже сплачено данину і завдяки чому людина відновить статус вінця природи. Г.Уеллс припасовує відкриття імунітету І.Мечниковим та хвороботворних бактерій Р.Кохом до happy end, але з воєнної зони не виходить, розвиває наступний виток насильства: оповідач припускає, що марсіани почали бомбардувати Венеру, і замислюється над тим, чому б землянам не зробити так само в ім'я збереження людства. Фантаст таким чином заходить у парадокс: якщо підтримувати ідею розвитку людини, то для цього потрібна змагальність з Чужим; якщо ставити мету поглинання ресурсів Чужого, то треба визнати такі дії агресивними, чого Г.Уеллс не робить.

Популярність «Війни світів» перейшла межі Британської імперії: радіопостановки й екранізації з 1938 по 2013-й роки свідчать про незгасний інтерес до теми ворожнечі з Чужим. Проекція як психічний захист все ще потрібна – «Антанта» перемагає «утопію Ordnung». Іменем Л.Курда названо кратер на Марсі, та це не надало розголосу його роману.

У 1905 р. А.Ейнштейн відкриває релятивістську парадигму розуміння світу, починається розвиток квантової фізики; у 1931 р. бельгійський католицький священник-астроном Ж.Леметр оголошує гіпотезу про «Великий вибух», на підставі котрої можна утверджувати вседність: немає у Всесвіті нічого чужого – всі ми походимо із зоряного пилу. Проте концепція письменника Г.Уеллса впливає сильніше. Едгар Райс Берроуз (Edgar Rice Burroughs, 1875-1950), якому американська маскультура завдячує розквітом, не звертається до теорії А.Ейнштейна і Ж.Леметра подібно до того, як колись Г.Уеллс використав припущення астронома Дж.В.Скіапареллі і відкриття бактеріології. Фантастика Марсіади втрачає суттєву складову – науку. І це трапилося під тиском маскультури.

Цикл романів про Барсум (так назвали свою планету марсіани Е. Р.Берроуза) виходив у світ протягом 30 років (перший роман «Принцеса Марсу» – в 1912 р., останній одинадцятий – «Джон Картер – марсіанин» в 1943 р.) [1]. Оскільки марсіани антропоморфні, то контакт налагоджується, але обумовлений домінуванням землянина. Фабула циклу протилежна до фабули Л.Курда – земляни організовують марсіан, та не шляхом утопії, а веденням війни однієї раси інопланетян проти іншої. Героя із Землі проголошують військовим Володарем усіх територій Барсум. Культурно-політична колонізація планети Барсум, всеперемагаючий супергерой – це відлуння I і II світових війн в американському суспільстві й перегрупування політичних сил у світі.

З цих самих причин Олексій Толстой (1882-1945) пише роман «Аеліта (Захід Марса)» (1923), готуючи собі повернення з еміграції до радянської Росії. Припускають вплив на його фабулу екранізації роману датського фантаста Софуса Міхаеліса (Sophus Michaëlis, 1865-1932) «Політ на Марс» (Træbukken, 1918), як і повісті «Небесний корабель» (Himmelskibet, 1921). Головна мета «Аеліти» – «подвоїти реальність» більшовицького перевороту, надати йому вселенської ваги. У фабулу О.Толстой інкрустує міф про Атлантиду, «космічної» глибини еротичні фантазії, кровно змішує міжпланетні раси в ім'я життя (на противагу песимізму О.Шпенглера у «Заході Європи»), – і під це підмуровує фундамент політики більшовиків. Фантаст детально описує нездатність пасивних марсіан навіть при пасіонарній підтримці червоноармійця Гусева та інженера Лося провести повстання. Більшовики повертаються на Землю, радіостанції всіх країн

фіксують сигнали, зрозумілі лише Лося: «...*Де ти, любове?*» [11]. Фраза багатозначна, фінал роману відкритий. «Братерська» комунікація з марсіанами-пролетарями – це російська форма колонізації.

Український письменник Мирослав Капій (1888-1949) публікує повість «Країна блакитних орхідей» (1932) [4], головна ідея котрої – опір більшовицькому режиму. У творі немає батальних картин, є Україна початку ХХІ ст. як самостійна держава. На її територію приземляються нащадки Атлантиди з Марсу. Таким чином М.Капій, на відміну від розповідей Аеліти О.Толстого про загибель міфічної цивілізації, вказує на її живучість і генетичну спорідненість з українцями, нагадуючи про старшинство і втілюючи західний вектор політики України. Якщо герої О.Толстого бачили на Марсі канали, то герої М.Капія заперечували ці чутки, описуючи звичайні ландшафти. У галях ростуть автохтони Марса – блакитні орхідеї. Повторено прийом Г.Уеллса: оскільки Чужий не антропоморфний, то встановити контакт не вдається ні на Марсі, ні в Києві. Неможливість контакту український фантаст компенсує співпрацею усіх народів Землі і добросусідством із «крівняками» Марса. Сентиментальність патріарха-марсіанина, як і урочистість привітання, нагадує атмосферу «Золотого гомону» П.Тичини. Українці – відкриті для комунікації, але із собі подібними. Вони не завойовують, мирно співіснують подібно нащадкам Атлантиди у хуторах та містах біля гаїв блакитних орхідей. Для такої наївної утопії фантасту знадобився романтизований образ «вегетативної» агресії. Завдання, зрозуміло, полегшене, якщо психологічні проблеми відсутні. Утопія Л.Курда – через змагання; М.Капій замінює змагальність природною доброзичливістю.

Темою Чужого-ворога перейнявся польський письменник Станіслав Лем (Stanislaw Lem, 1921-2006), реалізувавши її в повісті «Людина з Марса» (Człowiek z Marsa, 1946). Услід за Г.Уеллсом дебютант сконструював біомеханічну «горгону», схожу на «...гігантську цукрову голову, споряджену звисаючими до підлоги спіральними металевими зміями. Основа щетинилася гвинтами і скобами. В різних місцях виднілися більш світлі перетинки, наче із скловидної маси, а на самій маківці конусу містилося щось на кшталт металевого капелюшка або ж великої гайки» [6, с. 20]. Ритмічна пульсація подібна до дихання людини, труби із «риб'ячим слизом» – до фізіологічної секреції. Це викликало у землян Нью-Йорка огиду, а агресія Чужого – виправдовувала його знищення. Персей, стинаючи голову Медузі, не зрозумів важливої речі. Героєві треба було не сліпо виконувати наказ, а розгадувати обман, і горгона Медуза продовжувала б урізноманітнювати форми комунікації.

Рей Бредбері (Ray Douglas Bradbury, 1920-2012) у дитинстві зачитувався історією планети Барсум Е.Р.Берроуза, уявляючи власні історії про марсіан. Опублікував оповідання під назвою «Марсіанські хроніки» [2] у 1950 р. Комунікацію з Чужим герою

Е.Р.Берроуза треба відрізнити від індивідів «Марсіанських хронік». Проблеми ксенофобії тут виведені на передній план, як і причини агресії, галюцинацій, ілюзій людини фантаст досліджує ретельно і різнобічно. Можна твердити, що вперше у літературній Марсіаді появився критичний погляд на міжперсональну комунікацію, а звідси – і на міжпланетну: технічний прогрес не допомагає людині збагнути саму себе.

Роберт Гайнлайн (Robert Anson Heinlein, 1907-1988) – американський фантаст, іменем котрого названо кратер на Марсі, також намагався не випустити з уваги проблеми комунікації. Спочатку з'явилася повість «Червона планета» (Red Planet, 1949) про мирне співжиття землян і марсіан, хоча не позбавлене зіткнення у боротьбі за владу. Позитивний настрій теми автор зберіг і у філософському романі «Чужинець в чужій країні» (Stranger in a Strange Land, 1961) [3]. Фабула розповідає про людину, народжену від батьків-землян після посадки космічного корабля на Марсі, котра була вихована марсіанами; повернувшись на Землю, вона стає месією. Як в Р.Бредбері, так і в Р.Гайнлайна бажання персонажів порозумітися доведені до драматичної кульмінації.

Обидва фантасти випередили в часі науковий проєкт SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence), організований в 1959 р. Світова преса публікувала матеріали про реальні пошуки контакту з позаземними цивілізаціями [9, с. 258]. Результативність проєкту на сьогодні – єдиний сигнал WOW (прийнятий у 2012 р.), але спірний в оцінці науковців. Дж. Д. Пітерс зауважив, що «психологічні дослідження і SETI розробили методи приборкання людського потягу до порядку, волі до привнесення значення у випадковість або інішність і нашої надто енергійної легковірності» [9, с. 260], ілюстрацію котрої можна віднайти у маскультурі.

Російські фантасти брати Аркадій (1925-1991) і Борис (1933-2012) Стругацькі повістю «Друге нашестя марсіан» (1966) [10] не тільки спародіювали «Війну світів» Г.Уеллса, а й замаскували сатиру на СРСР. Чому не пародіювали «Аеліту» О.Толстого? Це проблема радянської цензури чи радянського патріотизму? Стругацькі з іронією розповідають, що під час другого візиту інопланетяни впливають на землян через своїх роботів-гуманоїдів. Мешканці містечка живуть в атмосфері паніки, та поступово входять з новою владою у відносини конформізму. Оскільки життєві цілі – їжа – не змінилися, то колонізатори «вбудували» людей у таку піраміду харчування, котра не провокувала опору і забезпечувала тривалу експлуатацію. Оплата за помірковане донорство шлункового соку (замість крові у «Війні світів»),

«синій хліб» з марсіанського зерна (натяк на постхрущовську ситуацію в країні) втихомирює найбільш активних інсургентів. Спостереження оповідача за Чужим у щілину (як в Г.Уеллса) чи через вікно (як у Стругацьких), – це ще й пародія на комунікативний акт, у якому адресат обманює сам себе.

Другий підхід до Марсіади С.Лем зробив у новелі «Ананке» (Ananke, 1973 р.) [7]. Фабула розкриває болісне розчарування космічною романтикою. «Ананке» написано після фотозйомок червоної планети, на яких не було зафіксовано «марсіанських каналів»; оптична ілюзія зникла. Вслухаючись у виття марсіанської бурі, головний герой асоціативно здогадується про причини катастрофи надважкої ракети. Процес мислення Піркса, з емоціями і без них, хаотичний і логічний, постає більш важливим феноменом, аніж фантастичні досягнення прогресу. Герой С.Лема не потребує проєктувати свої внутрішні проблеми на Чужого – він їх вирішує саморефлексуванням.

Фабулу «без Чужого» з додатком пригод знаходимо у романі Енді Вейра «Марсіанин» (Andy Weir, The Martian, 2011); режисер Рідлі Скотт (Ridley Scott) зняв однойменний фільм (2015). Вживання покинутої людини на червоній планеті – виклик усій Марсіаді. Роман Е.Вейра укладає давно очікуваний корелят із романом Данієля Дефо «Робінзон Крузо» (1719) (Daniel Foe, Robinson Crusoe). Початок Просвітництва збігається із початком Метамодернізму в ідеї героїзації «нестаріючого» капіталізму.

Чому І. Маск не вибрав для польоту на Марс жодного із згаданих творів? У відповідь постає наступне питання: а яку репрезентацію отримують у цих творах земляни? У космос винахідник відправив твори А. Азімова з ідеєю збереження людського буття. Реалізм С.Лема і Е.Вейра надто гнітючий або надто оптимістичний. Реалізм А.Азімова – в синтезі із філософією та релігією, що, очевидно, повніше віддзеркалює світогляд І.Маска.

Висновки: Літературна Марсіада охопила багато національних культур, та найбільш популярною була і є в США. Тема міжпланетної комунікації переважно відкриває образ людини як агресивної істоти. Фабула із супергероем розвивається цікаво, сприймається із захопленням, що і популяризує маскультура. Р.Бредбері взяв на себе сміливість показати в Марсіаді слабкість людини. Чим глибші політичні кризи охоплювали Європу і США, тим більш агресивні фабули про Марс склали письменники, проєктуючи психологічні проблеми на Чужого. Психологічний аспект є найбільш важливим предметом для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берроуз Э. Р. Джон Картер — марсианин / Эдгар Райс Берроуз <http://fantlab.ru/work12147>
2. Бредбері Р. Марсіанські хроніки / Рей Бредбері / Пер. з англ. О. Терех. – Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. – 2015. – 392 с.

3. Гайнлайн Р. Чужинець на чужій землі / Роберт Гайнлайн / Пер. з англ. Г. Литвиненко. – Харків: КСД. – 2016. – 717 с.
4. Капій М. Країна блакитних орхідей / Мирослав Капій http://www.e-reading.club/chapter.php/1012882/Кариу_Kraina_blakitnih_orhidey.html
5. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева / Пер.з фр. З.Борисюк. – К.: Основи. – 2004. – 262 с.
6. Лем С. Человек с Марса / Станислав Лем / Пер. Е. Вайсброта. – М.: АСТ. – 2010. – 160 с.
7. Лем С. Ананке / Станислав Лем.<http://www.serann.ru/text/ananke-8923>
8. Нямцу А. Фантастические парадоксы человеческого мира / Анатолий Нямцу. – Черновцы: Рута. – 1998. – 119 с.
9. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації / Джон Дарем Пітерс. – К.: Академія. – 2004. – 302 с.
10. Стругацкіе А. и Б. Второе нашествие марсиан / Аркадий и Борис Стругацкіе. <http://www.rulit.me/books/stazhery-vtoroe-nashestvie-marsian-sbornik-read-160131-1.html>
11. Толстой А. Аэлита. (Закат Марса) / Алексей Толстой <http://www.magister.msk.ru/library/prose/tolsa001.htm>
12. Уэлс Г. Война миров / Герберт Уэлс. <https://studyenglishwords.com/book/Война-миров/26>
13. Kurd Laßwitz. Auf zwei Planeten. Roman in zwei Büchern / Laßwitz Kurd. http://www.gasl.org/refbib/Lasswitz__Auf_2_Planeten.pdf

L.V.Zelinska

Communication with the other (a review of Mars fiction tradition in European and American literatures from the end of the nineteenth century to the beginning of the XXI century)

Summary. The article deals with the problem of the literary “projection” of xenophobia in the most prominent works of science fiction dedicated to Mars. There has been traced a tendency of aggression escalation or its decline in the plotlines depending on the political situation in the society, credibility of knowledge in astrophysics, and intuition of authors of German, English, American, Russian, Ukrainian and Polish literatures. The ways have been discovered in which mass culture has been directing the development of Mars fiction tradition.

Key words: the Other, earthlings, communication, science fiction.

Одержано 15.03.2018 р.

© Зелінська Л., 2018